

Alexandre de Riquer i la *Revista Ibérica de Exlibris*, 1900-1907*

Aitor QUINEY
Biblioteca de Catalunya

INTRODUCCIÓ

L'any 1903 un grup d'artistes, escriptors, bibliòfils i erudits format per Manuel Conrotte, Pau Font de Rubinat, Ramon Miquel i Planas, Josep Miquel i Planas, Frederic J. Miracle, Víctor Oliva, Eduard Puig i Valls, Alexandre de Riquer i Josep Triadó decidiren finançar i editar —coincidint amb el període d'esplendor del Modernisme en les arts aplicades— una revista especialitzada en el món de l'exlibrisme, el títol de la qual fou *Revista Ibérica de Exlibris*.

No hi ha dubtes, entre els investigadors més prestigiosos que es dediquen a l'estudi dels exlibris, que l'aparició a Catalunya l'any 1903 de la *Revista Ibérica de Exlibris* suposà el naixement d'una edat d'or a la Península per a l'exlibrisme i, malgrat la seva ràpida desaparició —va durar quatre anys— formulà les bases per a la investigació i per a la creació d'un nou moviment exlibrista a escala mundial, tant des del colleccionisme com per a l'intercanvi.

Aquests personatges que van decidir-ne la publicació, dilettants de la lletra impresa, eren homes prou coneguts que, cadascú des de les seves possibilitats, varen iniciar la publicació de la revista amb una gran dosi d'optimisme i d'energia vital i disposats a fer ús de les seves capacitats per tal d'enllestir un dels projectes més bells dins les arts gràfiques del moment.

Aquest desig, però, prové de la necessitat que tenien de participar d'alguna manera en l'esdevenir de l'exlibrisme europeu. Personatges com Alexandre de

* Aquest text reproduïx algunes parts del meu llibre inèdit, dedicat a la *Revista Ibérica de Exlibris*, que he escrit a partir de la correspondència rebuda pel redactor i fundador de la revista, Ramon Miquel i Planas, amb diversos personatges relacionats amb el món de l'exlibrisme català, espanyol i europeu.

Riquer o Ramon Miquel i Planas tenien prou contactes amb Alemanya i França per saber per on havien d'anar els seus impulsos creatius. Eren, alhora, subscriptors de revistes d'exlibris europees i socis de les associacions que publicaven aquestes revistes.

He volgut acotar aquest petit treball —dedicat a la relació d'Alexandre de Riquer amb la *Revista Ibérica de Exlibris*— al període comprès entre els anys 1900 i 1907, no per cap qüestió arbitrària, ans al contrari, perquè són aquestes les dates entre les quals es comença a formalitzar el primer projecte de la *Revista Ibérica de Exlibris* i quan aquesta mor definitivament. Hem de tenir en compte, però, si mirem les dates d'edició de la revista, que el darrer número, tot i haver-se imprès l'any 1907, duu la data de 1906. Per tant, ens referirem exclusivament als exlibris de Riquer editats durant aquest període i en deixarem fora els posteriors. I, si acabem amb l'any 1907, no és per cap altra raó que la de marcar un punt d'inflexió, un abans i un després de l'Exposició d'Exlibris que es va celebrar a l'Associació de Lectura Catalana de Barcelona el desembre d'aquest any, tractada al final com un annex per a referir-me a la col·laboració que hi va dur a terme el mateix Alexandre de Riquer.

LA REVISTA IBÉRICA DE EXLIBRIS

Cada volum —dels quatre que es van publicar— comprèn quatre números amb lleugeres variacions formals, excepte el tercer —que inclou tres números—, malgrat l'«Inventario de Exlibris Ibéricos», secció present dels volums u al tres, i que fa constar a peu de pàgina que es tracta del quart. El volum anual constitueix una unitat formal amb índexs únics al començament, paginació correlativa, colofó i publicitat.

Els articles estan redactats majoritàriament en castellà, però també n'hi inclouen en català i en portuguès. No cal dir que les nombroses il·lustracions en color, amb reproduccions d'exlibris en què s'utilitzen distintes tècniques gràfiques, hi són importantíssimes. Conté també làmines encartades, sense paginar, tant de suplements d'exlibris com de suplements d'anuncis —aquests últims, a partir del volum de 1905.

Com passava amb moltes revistes de l'època, l'enquadernació va ésser dissenyada expressament per a la publicació; amb un disseny de Josep Triadó, és una de les enquadracions industrials més reeixides de l'època.

Els continguts de la *Revista Ibérica de Exlibris*, l'interès dels quals va anar eixamplant-se cap a tot el camp de les arts gràfiques, al llarg dels números publicats, són de gran rellevància, i, tant pel que fa al disseny com als materials emprats, és una revista que manté al llarg de la seva vida una alta qualitat gràfica. Així doncs, tot prenent el nom de la tipologia en la qual l'emmarca la *Història de la premsa catalana*, de Joan Torrent i Rafel Tasis, es pot afirmar que és una «revista d'alta cultura».

A banda dels elements decoratius, cal fer esment del títol. Molts dels historiadors que s'ocupen d'aquesta revista solen posar-ne el títol en català, quan és evident que és un títol castellà. D'aquest tema, en vaig parlar fa molt de temps amb una de les persones més erudites en el tema de l'exlibrisme a Catalunya, Carme Ylla, la qual feia l'estudi sobre els Montsalvatge i els seus exlibris, mentre jo feia el d'aquesta revista. Dins la nostra correspondència, Ylla em va escriure:

L'adjectiu *ibérica* volia expressar un ideal de germanor entre les diferents nacions que habiten aquesta península del sud d'Europa, aprofitant l'esclat d'un moviment cultural nou com era l'exlibrisme, sense adonar-se que el problema era estructural, constitutiu d'aquests pobles, i incardinat específicament en la suposada superioritat d'un d'ells, el que fa 300 anys s'ha abrogat la missió del lideratge. Per fer honor a l'aspiració d'universalitat que els movia, i a la declaració de principis de globalitat geogràfica explicitada en el títol, havien advertit que hi publicarien textos en diversos idiomes, segons que els arribessin. Comprovem, doncs, matemàticament quins hi foren els percentatges respectius, primer pel que fa als articles, després atenent a les pàgines ocupades. D'entrada sabem quin era l'idioma que consideraven més vàlid per a erigir-lo en idioma de relació, el castellà, des del moment que és el que usen per defecte, és a dir, en tot allò que fa referència a informació general o particular: títols de seccions i apartats concrets, notes i advertències (com el prospecte anual, en castellà i francès, que introdueix cada volum), bibliografia, índexs, reproduccions, l'inventari d'exlibris, el repertori de publicacions buidades, la relació de col·leccionistes que admetien l'intercanvi, etc.

La manca de puntualitat crònica de la RIE [*Revista Ibérica de Exlibris*] esdevingué una característica que es podria qualificar d'*intrínseca*, perquè l'acompanyà al llarg de la seva —d'altra banda curta— vida.

El paper de la sobrecoberta serà de color verd per als números de 1903. Durant els anys posteriors, anirà canviant, fins a arribar, el 1906, a una sobrecoberta de color blau al centre de la qual apareixerà el dibuix de Riquer que explicarem més endavant.

Amb la seva tipografia de tipus elzeviriana —una romana antiga d'inspiració humanista *old style* o romana escocesa—, la revista vol donar una imatge d'antiguitat sobretot amb l'ús dels calderons, d'unes caplletres ornamentades i de dues columnes de text, com volent tornar al primitivisme de la tipografia. L'elecció de quelcom antic indica una voluntat de retorn al passat. L'ús del calderó per a separar els paràgrafs podria tenir un principi purament estètic. Els usos ortotipogràfics que fan servir dues columnes per a evitar l'aparició d'espais blancs era una tècnica del llibre incunable. El no blanc o la taca negra dels tipus mantenen d'aquesta manera una caixa perfecta.

ALEXANDRE DE RIQUER I LA REVISTA *IBÉRICA DE EXLIBRIS*

L'activitat d'Alexandre de Riquer en el món de l'exlibrisme té quatre vessants principals i prou importants, totes elles estudiades per especialistes com Pilar Vélez o Eliseu Trenc i Joan-Lluís de Yebra. La primera d'aquestes és com a creador d'exlibris; la segona, com a col·leccionista; la tercera, com a activista —és a dir, propagador d'aquesta petita art gràfica—, i la quarta, com a tractadista. No em detindrè en cap d'aquestes vessants, sinó que em centraré en la seva col·laboració amb la *Revista Ibérica de Exlibris* i en altres aspectes que m'ajudin a reflectir la posició d'Alexandre de Riquer dins del contingut de la revista.

La primera referència concreta que tenim de la col·laboració d'Alexandre de Riquer amb la *Revista Ibérica de Exlibris* la trobem en una carta dirigida a Ramon Miquel i Planas, redactor i *alma mater* de la revista, signada el 30 de juliol de 1903. L'epístola és la resposta a una carta de Miquel i Planas en què li demana la seva col·laboració, no només en el préstec d'exemplars per a reproduir sinó perquè dibuixés el frontispici de la revista. La contestació de Riquer fou aquesta:

Amich Miquel ab gus y ab entussiasme accepto les seves proposicions y m'alegro moltíssim de que tinguem a Catalunya la primera gran publicació exclusivament destinada a exlibris. El dia que baxi a Barcelona dexaré a can Verdager les 25 ptas qu'em corresponen. En quant al treball que tinga de fer y que no vuy cobrar, donguim mes amples instruccions. ¿Com te que ser aquest frontispici? ¿Va impres en fulla de coberta o en quin lloch? ¿Deu dibuxarse el títol de la revista? Si es axis donguinme les mides y lo qu'han de dir les lletres. En quant a les planches de que jo puga disposar, poden contarhi per mes que l'aiguafort necessita papers especials y dificilment pot ferse lo tiratge dins del text. Si alguna d'aquestes planches los hi feya falta desseguida, les trovaran a can Cabot del carrer de Fernando o a can Furnó, Paseig de Sant Joan 171, baxos. De tots modos no s'han de utilisar sens haber avisat avans als Srs. Cabot. Ells tenen també la del Sr. Casellas. En quant als altres gravats que tinch a casa, el dia que baxi los dexaré de manera que'l porter pugui ensenyarlos a V. y V. disposar d'ells, demananli sempre, que avans se comunicui als propietaris. Dels que son meus, de la meva familia, Angelica Prat y Pi de la Serra, pot disposarne. Jo baxaré aquesta semana entrant y potser tindre que quedarme dos o tres dias a Barcelona per dexar colocades les teles de la Maisson Doree.

Disposi de son affm.

A. de Riquer¹

1. Carta d'Alexandre de Riquer a Ramon Miquel i Planas (Barcelona, 30 juliol 1903), *Epistolari Ramon Miquel i Planas*, Biblioteca de Catalunya. Conservem, en aquesta carta i en les següents, com també en les transcripcions textuales, la grafia original.

Aquesta carta de Riquer a Miquel i Planas ens dona moltes pistes. En primer lloc, la seva posició d'entusiasme vers una publicació destinada únicament a l'exlibrisme; en segon lloc, que la quota inicial dels socis fundadors era de 25 pessetes i, per tant, la *Revista* obtingué un capital inicial de 2.500 pessetes, i en tercer lloc, que des del primer dia s'havia decidit el format i tot el que compondria la *Revista* i es varen fer els encàrrecs. Riquer es va fer càrrec del dibuix del frontispici i del dibuix de la sobrecoberta, que és la mateixa figura femenina, alegoria de la llum que illumina el camí, del frontispici. Més tard sabrem que les lletres d'aquest frontispici les va fer Josep Triadó. I, a part de tot això, la relació com a soci d'Alexandre de Riquer, que va posar a disposició de la Redacció de la *Revista* els exlibris necessaris.

Posteriorment, Riquer torna a escriure a Miquel i Planas. Aquesta és la darre-ra carta:

18 set 1903

Dilluns a les 9 del dematí S.D.P. sareu a casa, jo y la cuberta de la Revista. Axó potser l'obligarà a U. a llevarse un xich mes dematí que de costum, mes com estaré a Barcelona poques hores y mol enfeynat li prego que vinga a veurem puch tenim que posarnos d'acort per lo qu'es refereix a dita coberta en la que deuen ferse modificacions sobre la plancha, avans de gravarse. Son modificacions que podrá fer el meteix gravador, mes de les que U. deura ferse ven capas avans de portarles a execució. ¿De quin color será la cuberta, es a dir el paper sobre el qual deu imprimirse lo meu dibuix?

De U. sempre affm amich

A. de Riquer

El dibuix que Riquer va dissenyar per a la sobrecoberta, que serà destinat al frontispici de la *Revista*, representa una dona seminua, encarada al front, tema molt recurrent en Riquer: la dona elevada que es manté drete sobre el foc (en molts casos serà una esfera mundial) i a la mà esquerra porta un llum. Sobre el cap, una estrella. Com a fons, la foscor i, a banda i banda, una sanefa de motius vegetals, tot dins d'un estil Art Nouveau.

Dins la correspondència mantinguda entre Ramon Miquel i Planas i Víctor Oliva, un dels fundadors i redactors fonamentals de la *Revista Ibérica de Exlibris*, a més a més d'ésser l'impressor d'alguns dels números de la revista, trobem man-tes referències sobre Alexandre de Riquer, entre les quals, una de referida a l'exli-bris que Riquer va dibuixar a l'impressor. En carta a Ramon Miquel i Planas, Oliva celebra l'arribada d'aquest exlibris fet a l'aiguafort:

Amich Ramón:

Comenso á creure en somnis: desitjaba, sommiaba tenir un exlibris al ayguafort y m'en *plou* un, com pel art del encantament. En Riquer es á Barcelona? Ho pregunto per anarlo á veure cuan vingui aquesta setmana.

Yo n'estich enamoradíssim, no se si ho fa qu'hi ha el meu nom, pero'm sembla qu'es el mes bonich dels ayguaforts d'en Riquer.

Alsem els cors... que ya tenim ex-libris... als ayguafort.²

«Ja tenim exlibris a l'aiguafort!». Aquesta exclamació d'entusiasme de Víctor Oliva té com a base el fet que fou Riquer, efectivament, el primer a fer servir aquesta tècnica calcogràfica considerada dins les arts del llibre com la més noble per damunt de la litografia o la xilografia. Després de Riquer, fou Josep Triadó el següent a fer-la servir.

Amb les dues cartes transcrits i una gran quantitat d'exlibris propis que Alexandre de Riquer va facilitar per a ésser reproduïts a la *Revista Ibérica de Exlibris*, acaba la col·laboració de l'artista.

ALEXANDRE DE RIQUER I L'EXPOSICIÓ D'EXLIBRIS A L'ASSOCIACIÓ DE LECTURA CATALANA DE BARCELONA

Aquesta exposició a l'Associació de Lectura Catalana del carrer de Trafalgar de Barcelona, entre el 21 de desembre de 1907 i el 30 de gener de 1908, és al meu entendre el final d'una època que arrencà el 1903 amb la creació de la *Revista Ibérica de Exlibris* i es corona amb aquesta exposició, celebrada sota la direcció de Frederic Barceló. Aquesta fou la primera gran exposició en terra catalana i a tota la Península dedicada exclusivament a l'exlibrisme, en la qual es van poder veure exemplars de tot arreu, la major part provinents dels col·leccionistes estrangers, locals i de la Península, i dels mateixos artistes, que no dubtaren a prestar els seus dibuixos originals. Fou una gran exposició en què no només es van poder veure els originals de molts artistes, sinó que, a més, alguns dels grans col·leccionistes van tenir sales pròpies, on s'exposaven exemplars dels seus exlibris. En el cas de Riquer fou una exposició doble, ja que va mostrar peces originals, planxes i exemplars dels exlibris que havia fet ell, així com una gran part de la seva col·lecció que avui dia es conserva al Museu Nacional d'Art de Catalunya.

2. Carta de Víctor Oliva a Ramon Miquel i Planas, *Epistolari Ramon Miquel i Planas*, Biblioteca de Catalunya, sense data. Efectivament, es tracta d'un dels exlibris més formosos d'Alexandre de Riquer, i que curiosament no es va reproduir en cap número de la *Revista*. Si que sortirà, però, al seu llibre: *A: de Riquer: Ex-libris*, Barcelona, J. Thomas, 1903, p. 56. Representa un jove d'esquena a l'observador, dibuixant sobre una taula i sota una pantalla de llum de vidre. Aiguafort d'una gran força descriptiva.

L'exposició va tenir exemplars des dels primers temps de l'exlibrisme, i, per tant, es va fer una mostra cronològica, passant per totes les etapes, fins a arribar a l'exlibris artístic de l'època:

[...] mostrant-nos tant els exquisits dibuixants y ayguafortistes nostres, com aquells primers coleccionistes que no havien treballat endebades; aportaren lo mellor de les seves colleccions demostrant davant l'intellectualisme barceloní la fructuosa y delitosa obra exlibrística; en que els mellors dibuixants estrangers havien produhit fins 1908 especialisantse per la seva valor artística y diverses maneres de produhir exlibris Anglaterra y Alemanya, les quals son les primeres en la producció y propagació de marques de Biblioteca artístiques.³

En aquesta exposició, Ramon Miquel i Planas pronuncià una conferència titulada «Significación patriótica del movimiento exlibristico catalán», en la qual donà una interpretació catalanista del ressorgiment exlibrístic a Catalunya i dels papers que Pellicer, Riquer o Triadó van tenir; parlà també del naixement de la *Revista Ibérica de Exlibris*, publicació que encara estava viva amb l'últim volum a la venda, l'esperit de la qual va ser la veu del moviment exlibrístic a la «Iberia, llevada a cabo para evitar que los posteriores despertares posibles en otros lugares de más importancia oficial que nuestra ciudad, tomasen la representación que por derecho tocaba a los catalanes [...], en donde solo el espíritu patriótico podía llevar a cabo publicaciones como el primer “libro de ex libris de Riquer”, ya que el esfuerzo económico que representaba la lujosa edición de aquel libro, no daba lugar a ninguna esperanza de ser compensada con la venta, pues el movimiento no se hallaba en estado de suficiente desarrollo, ni tenía interés para la generalidad». I, com avançant-se a l'esdevenidor, va citar els elements patriòtics i els símbols significatius del despertar de Catalunya, amb què els artistes dibuixaren els seus exlibris, com ara sant Jordi, l'escut de les quatre barres, el perfil de Montserrat i els lemes escrits en llengua catalana, fins al grau que els exlibris, «si viniera un día de desgracia para Cataluña, en que ella se hundiese como pueblo, hablarían de la lucha que sosteníamos al morir, del afán de nuestro despertar. Los símbolos dibujados en las pequeñas “marcas”, serían el testimonio de nuestro esfuerzo».⁴

L'impressor, fundador i redactor de la *Revista Ibérica de Exlibris*, Víctor Oli-va, també tingué una columna a *El Poble Català* per referir-s'hi, en què aprofità per a narrar com va ser la trobada «conclave» d'on va sortir la idea de crear la *Revista Ibérica de Exlibris*. A banda, tingué unes belles paraules per a l'amic Riquer i la seva acollidora casa taller:

3. Bartomeu SIGALÉS, «Bell ressorgiment», *Revista Gráfica* (Barcelona) (abril-juny 1921), p. 33-36.

4. «El exlibrismo catalán», *La Cataluña* (29 febrer 1908), p. 138.

A la *salle à penser* de càn Riquer, taller, biblioteca y balcó sobre l'Edat mitjana, tot alhora y en una sola pessa, hem après de la religió de la bellesa en el llibre, de la bellesa en acció, creadora a la taula de dibuix y al tòrcul estoixada en llibres plàcida factura. Allà hi han crescut «Crisantemes», «Quan jo era noy», «Anyorances», «Sonets», «Ex-libris», coses definitives dins d'aquest art y llevar de moltes coses. Quina llàstima que la Reforma, transcendentalment demoledora, a tall d'aquella que naixia, pera matar l'Edat mitjana, a Spira y Ausburg, ens escombri el vell carrer de la Freneria (oh perfum de vellúria... freneria, arnés de guerra, d'hacaneas y palafreners...) y ens envii l'artista cap a les faldilles exteses del Tibidabo!⁵

5. Víctor OLIVA, «Els "ex-libris" (A propòsit de la primera Exposició)», *El Poble Català* (Barcelona) (2 desembre 1907).